

Paweł Czarnecki

ISM Slovakia, Presov

Stereotypy a predsudky na tému sexuality člověka

Stereotypom tu treba rozumieť určitý v danej spoločenskej skupine rozšírený negatívny pohľad vzťahujúci sa na inú spoločenskú skupinu¹. Stereotypy majú rôznu genézu a plnia rozmanité funkcie, z ktorých najdôležitejšou sa zdá byť konsolidovanie skupiny prostredníctvom negatívneho hodnotenia toho, čo je „navonok“ a voči čomu táto skupina stanoví svoju identitu a súčasne sa izoluje od iných skupín. Tento negatívny vzťah k členom danej skupiny spôsobuje², že stereotyp je vždy ubližujúci (a teda je príčinou morálneho zla). Pritom nemá význam, či vlastnosti pripisované stereotypom danej skupine nachádzajú akési potvrdenie v skutočnosti alebo tiež nie. Okrem toho stereotyp znamená kontrolu nad okolím: namiesto komplikovaných meniacich sa poznávacích štruktúr zodpovedajúcich skutočnosti jednotlivec vníma skutočnosť zjednodušeným a súčasne spojeným spôsobom. Vďaka tomu sa komunikácia medzi členmi skupiny stáva jednoduchšia. Prirodzene, stereotyp dáva jedine ilúziu poznania a *de facto* znemožňuje poznávanie spoločenskej skutočnosti prostredníctvom bezprostredného stretnutia sa s ňou.

Podľa Z. Chlewińskiego³ jednou z vlastností stereotypu je jeho úbohý obsah. Stereotyp pripisuje malý obmedzený počet názorov a predstáv všetkým jednotlivcom, ktorí patria do zloženia určitej skupiny. Už toto samo ukazuje, že stereotyp zbavuje jednotlivca dôstojnosti, redukuje ho na jednoduchý súbor atribútov, znemožňuje vidieť obraz osoby, ktorý je vždy neopakovateľný nekonečne bohatý. Tento istý autor poukazuje na to, že stereotyp je presýtený negatívnymi emóciami, vyrastá zo

1 Termín stereotyp pochádza z gréčtiny, kde „stereos“ znamená „tvrdý“, „stuhnutý“ a „typos“ – „vzorec“, „otlačok“. Do sociológie ho vniesol W. Lippman v 20. rokoch 20. storočia. Pôvodné grécke slovo ukazuje, že stereotyp je určitá stála, ťažko podliehajúci zmenám poznávací štruktúra Por. M. Kořta, G. Sędek, Stereotyp duszy grupowej, w: Stereotypy i uprzedzenia, zostavovatelia Z. Chlewiński a I. Kurcza, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1992.

2 Táto skupina môže byť zároveň reálne existujúca pospolitosť, ako aj určitá „virtuálna“ pospolitosť vytváraná práve cez stereotyp.

3 Stereotypy i uprzedzenia, zostavovatelia Z. Chlewiński a I. Kurcza, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1992.

strachu a nechuti, čo uľahčuje pripisovanie negatívnych vlastností danej skupine. Pokladanie členov určitej skupiny za „zlých“ a seba samého za „dobrého“ z dôvodu príslušnosti k „lepšej“ skupine nás vedie k čiastočnej alebo úplnej dehumanizácii „zlých“ ako ohrozenia, voči ktorému treba vyvíjať defenzívnu aktivitu. Stereotyp sa tiež charakterizuje trvanlivosťou, to znamená, že sa ukazuje nepoddajný voči zmenám pod vplyvom objektívnych informácií, ktoré sa s nimi nezhodujú, napriek tomu sa dajú potvrdiť na základe subjektívnych pocitov.

Druhom stereotypu sú názory týkajúce sa menšín v rámci širšej spoločenskej skupiny, v tom tiež sexuálnych menšín. Treba poznamenať, že menšina, voči ktorej vznikajú stereotypy, musí byť v spoločnosti „viditeľná“, a teda by mala byť relatívne veľká a mať vlastnosti alebo súbor vlastností, ktoré ju výrazne odlišujú od zvyšku spoločnosti (pohlavie, vek, vzdelanie, sexuálne preferencie). V prípade sexuálnych menšín je táto podmienka splnená v najvyššej miere homosexuálnymi osobami, preto sa zdá, že sa najviac stereotypov týka práve tejto menšiny. Existuje tiež množstvo stereotypov týkajúcich sa žien, čo vyplýva z faktu, že v európskej kultúre donedávna dominovali muži.

Za najrozšírenejší stereotyp, hoci prevažne nevedomovaný, možno považovať už samo vyňatie homosexuálov do samostatnej menšiny. Zdá sa, že v protiklade k etnickým či náboženským menšinám, homosexuáli, napokon ako heterosexuáli nemajú povedomie skupinovej odlišnosti či identity a okrem určitých výnimiek, necítia potrebu vytvoriť takúto identitu. Presvedčenie, že tvoria menšinu výrazne sa líšiacu od väčšiny, ktorá ich obklopuje im bolo vnútené zvonka. Od skutočných menšín (národných, etnických), a teda takých, ktoré podnikajú vedomú činnosť mieriacu k zachovaniu vlastnej identity, homosexuálna menšina sa líši tým, že jej úsilie mieri opačným smerom: nie v smere podčiarknutia a predĺženia pocitu vlastnej odlišnosti, ale v smere jej zmenšenia.

O sexuálnej menšine tu hovoríme vzhľadom na fakt, že v súčasnosti nie je homosexuálna orientácia považovaná za chorobu, ale práve za „menšinovú“ psychickú orientáciu. Tento fakt odlišuje homosexuálnu orientáciu od iných druhov orientácie, takých, ako pedofília alebo transvestitizmus, ktoré sa považujú za poruchy a ľudia, ktorí prejavujú sklon k pedofilii, sa liečia. Treba upriamiť pozornosť na fakt, že ešte donedávna bola homosexualita považovaná za chorobu. Americká psychiatrická asociácia ju zo zoznamu porúch vyčiaroklo v roku 1973 a Svetová zdravotnícka organizácia až v roku 1991⁴. V súvislosti s tým sa objavujú obavy, že náchylnosti považované dnes za psychosexuálne poruchy budú v budúcnosti akceptované ako obyčajná sexuálna menšina. Požiadavka vyčiaroknutia pedofílie zo zoznamu porúch a jej uznania ako „plnoprávnej“ sexuálnej orientácie je už dnes ohlasovaná prostredníctvom prostredia pedofilov, ktorí na dôvažok považujú krajne negatívny vzťah spoločnosti za nespravodlivý stereotyp.

Zmena vzťahu medicíny voči homosexualite ukazuje, že odlišenie stereotypu od vedy o faktoch nie je vždy jednoduché. Nezdá sa tiež byť ani úplne odôvodnené

4 Hoci na druhej strane homosexualita začala byť považovaná za chorobu až v 19. storočí. Por. K. Glombik, *Homoseksualizm*, w: *Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański*, pod red. A. Muszali, Polskie wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2007, s. 232.

hovorovanie o stereotype homosexuality ako patológii, pretože tento „stereotyp“ sa donedávna opieral o autoritu vedy. Tým viac sa zdá neodôvodnené pripisovanie zlých úmyslov každému, kto chápe homosexualitu (vlastnú alebo cudziu) ako poruchu, ktorú treba podrobiť terapii alebo utlmiť. Napríklad v práci organizácie *Dohoda lesbičiek (LBT)*⁵ čítame: „homosexualita nie je choroba, preto neexistuje možnosť, ako ju liečiť či byť z nej vyliečený, podobne ako nikoho nemožno vyliečiť z heterosexuality“⁶. Medzitým pre veľa katolíkov a tiež pre katolíkov s homosexuálnou orientáciou je práve presvedčanie o nemožnosti úspešného boja s homosexuálnou orientáciou stereotypom propagovaným „bojujúcou menšinou“. V tejto istej publikácii sa tiež sugeruje, že obavy homosexuálnych osôb z verejného odhalenia svojej orientácie vyplývajú z represívneho pôsobenia spoločenského okolia. Tento názor sa tiež môže stať základom stereotypu, podľa ktorého je jediným modelom reakcie medzi heterosexuálnou väčšinou a homosexuálnou menšinou (v pl. *origináli použité slovo väčšina, ale to by nedávalo zmysel, pravdepodobne ide o preklep, pozn. prekladateľa*) model ustavičného konfliktu a vojny⁷.

Prirodzene, to neznamená, že stereotyp homosexuála ako osoby „vychýlenej“, náchylnej k rôznym druhom perverzií a na dôvažok nemravnej neovplyvňuje rozhodnutia a životné výbery týchto osôb. Príklady homosexuálnych mužov, ktorí si zakladajú heterosexuálne rodiny, aby týmto spôsobom zamaskovali vlastnú orientáciu ukazuje, že tento stereotyp účinne ohraničuje oblasť osobnej slobody. Treba tiež zdôrazniť, že stereotypy vplývajú na členov danej skupiny svojou samotnou existenciou nezávisle od toho, či daná osoba je obeťou bezprostrednej diskriminácie alebo nie. Vedomie, že možno byť odvrhnutý rodinou, priateľmi alebo pracovným prostredím spôsobuje, že veľa homosexuálov skrýva svoje sklony. Z výskumov napokon vyplýva, že táto obava je opodstatnená, pretože značné percento homosexuálov sa stáva obeťou rôznych foriem agresie, začínajúc nadávkami a končiac bezprostredným fyzickým násilím.

Autorky spomínanej práce poukazujú tiež na v poľskej spoločnosti zakorenené stereotypné predstavy týkajúce sa toho, čo je v sexuálnom živote „normálne“. Podľa ich názoru bežné stereotypné myslenie všeobecné v poľskej spoločnosti predpokladá, že sexuálni partneri by mali byť ľuďmi dospelými, opačného pohlavia, tej istej rasy (bielej), toho istého vierovyznania (rímskokatolíckeho) a muž má byť starší ako žena“. Možno tu pochybovať, či v skutočnosti v poľskej spoločnosti vystupuje stereotyp, podľa ktorého by sexuálni partneri mali byť tej istej rasy či toho istého vierovyznania (manželstvá osôb katolíckeho vierovyznania s neveriacimi však nepatria k zriedkavostiam a nebudia začudovanie), preto sa zdá byť oprávnená námietka, že búrajúc jedny stereotypy sa tvoria ďalšie, tentokrát týkajúce sa poľskej spoločnosti“ a pranierujúce túto spoločnosť ako netolerantnú.

5 Skratku LBT táto organizácia vysvetľuje ako „lesbičky, bisexuálky a transsexuálne a transgenderové“

6 Y. Kostrzewa, A. Zawadzka, Fakty przeciwko mitom o gejach i lesbijkach. Broszura Porozumienia Lesbijek (LBT).

7 Určitý vplyv na názor tohto druhu mohli spôsobiť názory Freuda. Podľa Freuda, psychika každého človeka je bisexuálna a človek počas vlastného detstva prechádza cez fázu sexuálneho záujmu o predstaviteľov vlastného pohlavia. Pri väčšine osôb v dospelom živote nastupuje utlmenie náklonnosti k vlastnému pohlaviu, pri časti však za priaznivých podmienok dochádza k upevneniu tejto ranej homosexuálnej fázy. Por. Obuchowska i Jarczowski, Rozwój erotyczny, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.

Vracajúc sa k predsudkom spojeným s homosexualitou, treba upriamiť pozornosť na to, že oblasť osobnej slobody ohraničujú nielen na jednoznačný opis ťažké predstavy o homosexuálnej menšine, ale tiež právne predpisy. V poľskom práve existujú predpisy diskriminujúce homosexuálov. Nakoľko možno mať pochybnosti o tom, či sa homosexuálom má priznať právo na adopciu detí, tak ťažko nájsť racionálne príčiny, prečo by vzťahom osôb rovnakého pohlavia nemali prislúchať tie isté práva ako manželstvám heterosexuálov. Príkladom právneho riešenia, ktoré sa dá pokladať za diskriminujúce homosexuálne vzťahy, je zákon o povolaní lekára z roku 1996, ktorý kladie lekárovi povinnosť poskytnúť „pacientovi alebo jeho zákonnému zástupcovi zrozumiteľnú informáciu o jeho zdravotnom stave“, pričom zákonným zástupcom bol v právnom zmysle manžel alebo rodič. Až projekt zákona pripravený M. Szyszkowskou o partnerských vzťahoch⁸ zarátal do okruhu zákonných zástupcov tiež partnerov vo vzťahoch osôb toho istého pohlavia. Podobný diskriminačný charakter majú okrem iného aj predpisy o dedení majetku.

Niektoré stereotypy sa viažu na dve menšiny súčasne. Príkladom takéhoto stereotypu je presvedčenie, že homosexuáli sú náklonnejší k pedofílii ako heterosexuáli⁹. Ba čo viac, časť prívržencov radikálnych zoskupení a politických strán vykonáva úsilie na upevnenie tohto stereotypu chcúc týmto spôsobom prehľbiť nedostatok tolerancie voči homosexuálom¹⁰. Podobným stereotypom je názor, podľa ktorého je homosexualita psychickou poruchou alebo priamo chorobou. Naproti tomu neexistujú analogické stereotypy týkajúce sa heterosexuálov, napriek tomu, že práve v heterosexuálnych rodinách najčastejšie dochádza k sexuálnemu obťažovaniu detí (pričom sa sexuálneho obťažovania dievčat najčastejšie dopúšťajú heterosexuálni muži)¹¹.

Vyššie som spomenul, že stereotyp sa týka skupiny výrazne sa líšiacej od okolia (skutočnej alebo umelo odlišenej cez stereotyp) a dostatočne veľkej. Preto máme v prípade patologických sexuálnych orientácií do činenia skôr so stigmatizáciou ako stereotypmi. Stigmatizácia sa od stereotypu líši tým, že sa týka jednotlivcov, nie spoločenských skupín. To jednotlivcovi a nie skupine sa prilepí určitá etiketa a hoci táto etiketa môže jednotku „kategorizovať“, to znamená zarátať ju do určitej

8 Skutočný názov projektu znie „zákon o registrovaných partnerských vzťahoch“. Tento projekt v podstate vyrovnáva práva hetero a homosexuálnych vzťahov. Okrem iného predpokladá právo na poberanie alimentov jednou zo strán. V Článku 11 je uvedené: „Ak sa v dôsledku rozviazania registrovaného partnerského vzťahu životná situácia jedného z partnerov značne zhorší, môže sa (...) domáhať od druhého partnera (...) dodania prostriedkov nevyhnutných na uspokojovanie životných potrieb“.

9 Väčšina výskumov nepotvrďuje existenciu vzťahu medzi sexuálnou orientáciou a sklonom k sexuálnemu obťažovaniu detí. Por. A. N. Groth, T. S. Gary, *Heterosexuality, homosexuality, and pedophilia: Sexual offenses against children and adult sexual orientation*, w. , *Male rape: A casebook of sexual aggressions*, zostavovateľ A.M. Scacco, AMS Press, New York 1982, s. 143 a nasledujúce.

10 Tento stereotyp sa občas objavuje aj v médiách. Napríklad v článku, ktorý bol uverejnený v novinách „Gazeta Łódzka“ je opísaný prípad sexuálneho obťažovania chlapcov trénerom karate sa nachádzalo nasledujúce tvrdenie: „To bol evidentný sexuálny akt, exhibicionizmus a smilný skutok – tvrdí otec Tomka, ktorý bol policajtom a venoval sa homosexuálnemu prostrediu. Podobné excesy mali miesto v roku 2002 počas súťaže v Čechách. Aktivisti Oblastného zväzu karate v Lodži (Okręgowego Związku Karate w Łodzi) ukryvali informácie o pedofilných sklonoch trénera“. Toto tvrdenie výrazne sugeruje súvislosť medzi homosexuálnou orientáciou a pedofiiliou. Cios poniżej pasa, „Gazeta Łódzka“ 1, 2 lutego 2005.

11 Por. C. Jenny, T. A. Roesler, K. L. Poyer, *Are children at risk for sexual abuse by homosexuals?*, „Pediatrics“ 1994, nr 1, s. 41 a nasledujúce.

skupiny a pripisovať jej vlastnosti tejto skupiny (aj stereotypné), ale východiskovým bodom stigmatizácie je vždy jednotlivec, nie skupina.

Osoby prejavujúce sklony k pedofilii alebo dopúšťajúce sa incestu v spoločnosti predstavujú drobnú menšinu a spravidla sa usilujú, aby ich sexuálna orientácia nevyšla najavo. Odhalenie tejto orientácie spoločenským okolím alebo, čo je horšie, zverejnenie vykonaných činov vyšetrovacími orgánmi vedie k tomu, že spoločnosť začína smerovať k vylúčeniu takéhoto jednotlivca. Z pohľadu trvanlivosti spoločenských väzieb možno takéto správanie pokladať za zrozumiteľné, hoci z pohľadu etiky sa stigmatizácia môže ukázať väčším morálnym zlom ako stereotyp.

Stigmatizácia sa predovšetkým vždy týka konkrétnej osoby, preto je každá aktivita vyplývajúca zo stigmatizácie bezprostredným morálnym zlom spôsobovaným práve tejto osobe. Stigmatizácia jednotlivca vylučuje mimo okruhu normálnych spoločenských vzťahov. Nenachádzajúc podporu v žiadnej inej skupine, cíti jednotlivec pokušenie zbavenia sa všetkých morálnych brzd ako tých, ktoré sú záväzné v prostredí skupiny, ale nie mimo nej. Tak teda vylúčenie daného jednotlivca ako „zlého“ môže paradoxne spôsobiť, že tento jednotlivec sa skutočne stane zlým. Podobný psychologický mechanizmus sa uskutočňuje aj vtedy, keď jedinec čeliaci stigmatizácii nie je úplne vylúčený zo skupiny, avšak skupina mu odmieta plnú účasť na jej fungovaní (čiastočné vylúčenie). V takejto situácii ľahko dochádza k internalizácii stigmy, to znamená uznaniu negatívnych úsudkov a hodnotení realizovaných skupinou za pravdivé.

Okrem stereotypov týkajúcich sa spoločenských skupín, možno tiež vydeliť kategóriu stereotypov spojených so sociálnymi rolami. Druhom stereotypov v okruhu tejto kategórie sú stereotypy týkajúce sa žien. Príkladom môže byť presvedčenie, že vinu za znásilnenie nesie žena, pretože jej správanie vyprovokovalo násilníka k tomu, aby ju znásilnil¹². Iným stereotypom je názor, v súlade s ktorým osoby, ktoré sa zaoberajú prostitúciou to robia na základe slobodného rozhodnutia, hoci z výskumov vyplýva, že vo väčšine prípadov je príčinou prostitúcie zlá materiálna situácia ženy.

Vyznávači rôzneho druhu stereotypov týkajúcich sa žien, sa často odvolávajú na vedecké poznatky o biologických rozdieloch medzi pohlaviami¹³. Tieto rozdiely by vraj mali ospravedlňovať horšie zaobchádzanie so ženami, to znamená odmietanie ich prístupu k niektorým povolaniam, nižšiu plácu atď. Možno sa, prirodzene, priesť, či tieto rozdiely skutočne ovplyvňujú spôsob vnímania skutočnosti a prijímanie rozhodnutí oboma pohlaviami¹⁴, avšak nie sám fakt existencie rozdielov je tu dôležitejší. Ak teda budeme vážne vnímať argument, podľa ktorého biologické rozdiely medzi pohlaviami predstavujú základ etických súdov (napr. ženy by ne-

12 Okrem iného sa zdá, že mechanizmus spočívajúci v tom, že obeť násillia sa považuje za vinníka, je základom všetkých stereotypov.

13 Por. napr. D. Blum, *Mózg i płeć. O biologicznych różnicach między kobietami a mężczyznami*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.

14 „Muž – píše A. Wolska – má oveľa lepšiu priestorovú predstavivosť, lepšiu zrakovo-pohybovú koordináciu, lepšie číta mapu, má schopnosť – častejšie ako u žien – strategicky myslieť. Mozog ženy je naopak organizovaný takým spôsobom, že žena lepšie reaguje na všetky zmyslové impulzy, (...)”. A. Wolska, *Mózgowa organizacja czynności psychicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 46.

mali dostávať tú istú plácu ako muži za tú istú prácu), uznáme tým biologické rozdiely za jeden zo základov etických súdov vo všeobecnosti. Dôsledky tohto postoja sú dobre známe v nadviazaní do ľudských rás, preto sa teraz stretáva so všeobecným odsúdením.

Možno pri tom nadobudnúť dojem, že toto odsúdenie vystupuje s rozličnou silou v závislosti od toho, podľa akého biologického kritéria sa tieto skupiny odlišujú (podľa rasy, pohlavia, veku). Nezdá sa však oprávnené tvrdenie, že biologické kritérium ako základ etického hodnotenia celkom zmizlo z bežného myslenia. Svedčí o tom okrem iného fakt, že v niektorých krajinách (napr. v Holandsku) postihnutých novorodencov možno podľa práva dať na eutanáziu ako biologicky horšie ako zdravých novorodencov.

Ako som spomenul, stereotypy (predpojatosti) sú vždy krivdiacimi zovšeobecneniami a ich etické hodnotenie nepredstavuje väčšie ťažkosti. Neznamená to však, že je v praxi jednoduché poradiť si so stereotypmi, zvlášť tými, s ktorými sami viac alebo menej vedome súhlasíme. Boj proti stereotypom je bez pochyb veľmi ťažký. Z výskumov psychológov vyplýva, že najtolerantnejšími voči jedincom patriacim do skupín pranierovaných stereotypmi, sú ľudia, ktorí sa s tými jednotlivcami osobne stretli a naviazali s nimi bližšiu známosť. Možno z toho vyvodiť záver, že blízky stret so skupinou pranierovanou stereotypmi predstavuje recept na prelozenie týchto stereotypov. Toto uvažovanie sa však zdá byť opreté na neporozumení existencii stereotypu. V psychologických výskumoch možno naozaj spozorovať nárast tolerancie spôsobených vzájomným zblížením a poznaním sa, treba sa však obávať, že sa týka iba osôb, ktoré stereotypy prijali pasívnym a bezreflexívnym spôsobom a okrem toho sa ocitli v podmienkach, ktoré ich prinútili nadväzovať bezprostredné vzťahy s predstaviteľmi skupín pranierovaných stereotypmi. Zatiaľ trvanlivosť stereotypov vyplýva práve z ich schopnosti izolovať skupiny od seba a zabrániť vzájomnému poznaniu. História spoločenstva Židov a Rómov v Poľsku, ktoré po mnohé stáročia žili v izolácii od poľského okolia predstavuje príklad, že samo spoločné prebývanie na jednom mieste nie je dostatočnou podmienkou autentickeho zblíženia.

Hoci podľa názoru väčšiny autorov stereotypy vznikajú samostatne ako dôsledok kontaktov medzi spoločenskými skupinami, zdá sa, že v súčasnej kultúre možno tiež identifikovať celkom konkrétne pramene stereotypov (ktoré sú súčasne kanálmi, ktorými sa stereotypy upevňujú a dedia nasledujúcimi pokoleniami. Okrem médií tu možno poukázať na umenie¹⁵ (medzi iným tiež tzv. populárne umenie, okrem iného film), literatúru¹⁶ a predovšetkým vzdelávací systém¹⁷. V súvislosti s tým sa objavuje otázka či máme od umenia, literatúry či vzdelávacieho systému očakávať boj proti stereotypom. Veľa umelcov a spisovateľov by protestovalo proti kladeniu akýchkoľvek povinností spojených so „službou“ spoločnosti voči týmto

15 Por. J. Szyłak, *Gra ciałem. O obrazach kobiet w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.

16 Por. K. Budrowska, *Kobieta i stereotypy. Obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989*, Trans Humana, Białystok 2000.

17 Por. Płeć i rodzaj w edukacji, zostawovateľ M. Chomczyńskiej-Rubachy, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2000.

oblastiam, na druhej strane treba zdôrazniť, že práve tieto oblasti (a konkrétne umelci a spisovatelia) najviac vplyvajú na predstavivosť súčasných spoločností. Možno sa teda zhodnúť, že „čisté“ umenie a „čistá“ literatúra nemajú vo vzťahu k spoločnosti nijaké etické povinnosti, pretože na toto spoločenstvo neovplyvujú, avšak od „masového“ umenia a literatúry máme právo očakávať prinajmenšom únik pred vedomým udržiavaním stereotypov.

Trochu inak vyzerá tento problém vo vzťahu k vzdelávaniu. Na adresu systému vzdelávania by však bolo treba radšej sformulovať postulát tvorenia v mládeži tolerantnosti a otvorenosti. „Jednotlivec – tvrdí Z. Bokszański – je vo väčšej miere spolutvorcom stereotypu ako jeho nositeľom¹⁸. Preto výchova pokolenia, ktoré by prestalo byť „spolutvorcom“ stereotypov sa zdá byť jediným spôsobom ako zvíťaziť nad krivdiacimi a nespravodlivými spoločenskými predstavami.

---

18 Por. Z. Bokszański, *Stereotyp a kultura*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 2001.